

Ebû Firas Ubeydullah b. Şibl'in *er-Red 'ale'r-Râfıda ve'l-Yezıdiyye* Adlı Eserinde Râfızî Fırkalar ve Bu Fırkaların Tasnifi

Râfidî Sects in the Book Named *al-Rad 'alâ al-Râfıda va al-Yazıdiyye* written by Abu Firâs Ubeydullah b. Shibl and Classification of These Sects

Ali DURMUŞ*

Öz

İslâm tarihinde fırak yazıcılığı oldukça erken dönemlerde başlamıştır. Bazı fırak müellifleri tamamen bilimsel bir amaçla tarihte yaşamış fırkaları kayıt altına alarak sonraki asırlara aktarmayı hedeflemiş ve eserlerinde olabildiğince objektif olmaya çalışmışlardır. Bazı müellifler ise, bu tür eserleri ait oldukları mezhebin ve inancın kendilerine biçtiği görevi ifa etmek gibi dinî ve ulvî bir amaçla kaleme almışlardır. Bu müellifler kendi mezheplerini diğerlerinin fikri saldırılarından korumayı ve onlardan üstün tutmayı hedeflemiş, dolayısıyla eserlerinde nesnel bir tutum geliştirmemişlerdir. Bu durum zamanla bir fırak edebiyatının oluşmasını beraberinde getirmiştir. VII/XIII. yüzyılın ortalarında, Ebû Firâs (ö. 658/1260) tarafından kaleme alınmış olan *er-Red 'ale'r-Râfıda ve'l-Yezıdiyye* adlı eser de bu literatürün bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu eser, Bağdat'ta zuhur eden Râfızî ve Yezıdî akımlara karşı, Ehl-i sünnet inancının pekiştirilerek, bu fırkaların bölgenin Ehl-i sünnet halkına verebileceği zararların engellenmesi için kaleme alınmıştır. Bu makalede ise, söz konusu eserin ve

Abstract

Fıraq writing started very early in Islamic history. Some fıraq authors aimed to record the sects that lived in history and transfer them to the next centuries for a purely scientific purpose, and they tried to be as objective as possible in their books. On the other hand, some authors, wrote such works for a religious and lofty purpose, such as fulfilling the duty assigned to them by the sect and belief they belong to. These authors aimed to protect their sects from the intellectual attacks of other sects and to keep them superior to them, and therefore they didn't develop an objective style in their books. This situation has led to the formation of fiction literature over time. The book named *al-Rad 'alâ al-Râfıda va al-Yazıdiyye*, written by Abu Firâs (d. 658/1260) in the middle of the 7/13st century, also appears as a product of this literature. This work was written to strengthen the Ahl al-Sunnah belief against the

* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Bursa, Türkiye, alidurmus6116@gmail.com / <https://orcid.org/0000-0002-9279-1983>

Başvuru Submission	Kabul Accept	Yayın Publish
26.10.2023	19.12.2023	31.12.2023

DOI 10.18403/emakalat.1381912

müellifinin tanıtılmasının yanı sıra, müellifin eserde ele aldığı "Râfîzî fırkalar" kısmının tercüme edilerek, bu fırkaların tasnifinin ve metodunun tahlil edilmesi ve incelenmesi hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Mezhepleri Tarihi, Râfîza, Şîa, Yezîdiyye, Ebû Firâs.

Râfîdî and Yazîdî movements that emerged in Baghdad and to prevent the harm that these sects could cause to the Ahl al-Sunnah people of the region.

Keywords: History of Islamic Sects, Râfîda, Shia, Yazîdiyye, Abu Firâs.

Giriş

Hız. Peygamber'in vefatından sonra müslümanlar arasında çıkan itikadî-siyasî bazı problemler, zamanla müslümanların ekolleşmesine ve bölünmesine neden olmuştur. Zamanla bu ekoller kendi hakimiyet alanını genişletmek ve doğru olduğuna inandıkları akidelerini yaymak için birbirleriyle mücadele eder hale gelmiştir. Öte yandan siyasî meselelerden uzak kalan ve sahabeye karşı daima saygı ve minnet içerisinde olan, Hız. Peygamber'in sünnet-i seniyesi üzerinden ayrılmayıp Kur'an ve sünneti bu amaç doğrultusunda yorumlayan bir ana kitle daima var olagelmıştır. İslâm fırkalarının birbirleriyle olan itikadî mücadeleleri sebebiyle bu ekoller çeşitli eserlere de konu olmuş, kimi müellifler kendi inandıkları siyasî-itikadî fırkanın doğruluğunu savunmak ve diğer fırkaları reddetmek amacıyla, kimi müellifler ise mevcut fırkaları ve görüşleri bir araya getirmek amacıyla çeşitli fırak risaleleri kaleme almışlardır. Bu eserler zamanla bir fırak literatürünün oluşmasına neden olmuştur.

Bu çalışmada ele alınan *er-Red 'ale'r-Râfîda ve'l-Yezîdiyye* adlı eser de, VII/XIII. yüzyılın ortalarında, Bağdat bölgesinde, Ehl-i sünnet itikadını savunmak ve buna karşılık mezkûr yüzyılda bu bölgede varlığını sürdüren Yezîdilik ve Râfîzilik gibi fırkaların mensuplarına cevap vermek amacıyla kaleme alınmış olan, kısmen de fırak edebiyatı içerisinde sayılabilecek önemli bir eserdir. Bir nüshasının İstanbul'da, Köprülü Yazma Eser Kütüphanesinde yer alan bu eserin Râfîzî fırkalarla alakalı olan kısmı üzerine herhangi bir çalışma yapılmaması, bizleri bu çalışmaya sevk eden ana sebeptir. Zira bu eserin Yezîdilikle alakalı olan bölümünden derlenen bazı bilgiler ilk olarak Yaltkaya tarafından, İstanbul Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası'nda eski harflerle yayınlanmıştır¹ ki bu makale sadeleştirme

¹ Mehmet Şerefettin Yaltkaya, "Yezîdiler", *İstanbul Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası [DİFM]* 1/3 (1926), 1-29; Yaltkaya, "Yezîdiler", *İstanbul Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası [DİFM]* 1/4 (1926), 273-275. Yaltkaya'dan sonra bazı müelliflerin yaptıkları çalışmalarda, Ebû Firâs'ın eserinden önemli ölçüde istifade ettikleri görülmektedir. Örneğin bk. M. Saffet Sarıkaya, "Güneydoğu

ve değerlendirilmeye tabi tutularak Bulut tarafından yeniden çalışılmıştır.² Yine bu eserin 'Adeviyye ve Yezîdiyye ile ilgili bölümleri Sarıkaya tarafından özetlenerek bildiri olarak sunulmuş ve yayınlanmıştır.³ Ancak bu eserin Râfîzî fırkaları ele aldığı kısım üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmada, gerek dönemin meselelerine ışık tutması, gerekse İslâm fırkalarından Râfîzîlik ve Yezîdîlik gibi iki önemli fırkayı konu edinmesi bakımından dikkat çeken bu eserin, yalnızca Râfîzî fırkalar kısmının tercüme edilerek, hem bu kısmın muhteviyatının hem de Râfîzî fırkaların tasnif metodolojisinin incelenerek tahlil ve değerlendirmeye tabi tutulması amaçlanmıştır.

1. Ebû Firâs'ın Hayatı ve Eserleri

Kaynaklarda tam adı Ebû Firâs Ubeydullah b. Şibl b. Cemil b. Maḥfûz b. Şeddâd İbnü'l-Cübbî et-Taglibî el-Hitî olarak geçmekte olup hakkında nakledilen bilgiler oldukça sınırlıdır.⁴ Kendisinden bahseden Zehebî, onun daha çok hadis ilmiyle ilgilendiğini, züht ve takva sahibi bir kişiliğe sahip olduğunu ve "İbnü'l-Cübbî" olarak da bilindiğini belirtmektedir.⁵ Kaç yılında dünyaya geldiği bilinmemekle birlikte VII/XIII. yüzyılın ortalarında Irak'ta yaşadığı belirtilen Ebû Firâs'ın, Bağdat'ın 656/1258'de Moğollar tarafından işgalinin⁶ akabinde kendisini ribâtına adadığı ve bundan iki yıl sonra hicrî 658 yılının sonlarında (milâdî 1260 yılında) vefat ettiği kaynaklarda zikredilmektedir.⁷

Anadolu'da Görülen Gâli Fırkaların Bektâşîlikle İlişkisi", *Dini Araştırmalar* 12 (2009), 235-251.

² Halil İbrahim Bulut, "Mehmet Şerefettin Yaltkaya ve Yezîdiler Başlıklı Makalesi Tahlil Değerlendirme ve Sadeleştirme", *e-Makâlât* 10/1, 1-50.

³ M. Saffet Sarıkaya, "Ebû Firâs'ın Eseri Işığında Yezîdiler Hakkında Bir Değerlendirme", *Mardin Artuklu Üniversitesi Uluslararası Midyat Sempozyumu 7-9 Ekim 2011 Sempozyum Bildirileri*, ed. İbrahim Özcoşar, (Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2012), 661-670.

⁴ Yaltkaya Müellifin adını "Ebû Firâs Ubeydullah İbn Cemil" olarak vermektedir. Geniş bilgi için bk. Bulut, "Mehmet Şerefettin Yaltkaya ve Yezîdiler Başlıklı Makalesi", 43.

⁵ Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Târîhü'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, (Beyrût: Dâru'l-Kitâbu'l-Arabî, 1999), 48/348-349.

⁶ Abdülazîz ed-Dürî, "Bağdat (Genel Bakış)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/431-432.

⁷ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 48/349. Sarıkaya Ebû Firâs'ın ölüm tarihini, muhtemelen eserin Fazıl Ahmed Paşa nüshasının katalog kaydındaki bilgilerden esinlenerek 774/1372 olarak vermektedir. Ancak bu bilgi, biyografisinin ele

el-Cübbî ve el-Hitî künyelerinden hareketle, Irak bölgesinde Bağdat'ın doğusunda yaşadığını söylemek mümkündür. Zira Hit, Fırat nehri üzerine kurulu olup, Bağdat'ın yaklaşık 160 km batısında yer alan bugünkü Anbar şehrine bağlı küçük bir kasabadan ibarettir. el-Cübbe ise yine Fırat nehri üzerinde yer alan ve tarihte Hit sınırları içerisinde kaldığı bildirilen, küçük bir yerleşim yeridir.⁸ Ebû Firâs eserinin girişinde, kendisinin bu bölgede doğduğunu ve eğitimini bu bölgede tamamladığını belirtmektedir⁹ ki bu hususta kaynaklarda da bir takım bilgiler mevcuttur. Örneğin aynı bölgede yer alan Sarsar'da Halil b. Ahmed b. Cevsekî'den dersler alıp ondan hadis dinlediği kaynaklarda mervidir.¹⁰ Sarsar ise, Hit'in hemen batısında yer alan gölüyle meşhur olan bir başka yerleşim yeridir.

Ebû Firâs dönemin âlimlerinden dersler alarak yetişmiştir ancak kimlerden ders aldığı hususunda kaynaklarda herhangi bir malumat zikredilmemiştir. Talebelerine baktığımızda hem tarihçiliğiyle hem de muhaddisliğiyle tanınan İbnü'l-Fuvatî'ye (ö. 723/1323) hocalık yaptığı, hadis nakletmesi için İbnü'l-Fuvatî'nin 650/1252-53 yılında kendisinden icazet aldığı bildirilmektedir.¹¹ Bu bilgiden hareketle onun İbnü'l-Fuvatî'nin hocalarıyla Ebû Muhammed İbnü'l-Cevzî (ö. 656/1258), Ebü'l-Hasan Kemâlüddin Ali b. Muhammed, Nasîrüddin et-Tüsî (ö. 672/1274) gibi âlimlerle aynı dönemde yaşadığını söylemek mümkündür.¹²

Kaynaklarda ayrıca Ebû Firâs'ın Bağdat'ta medrese hocalığı görevinde bulunan Ebü'l-Fazl Abdurrahman b. Ubeydullah İbnü'l-Cübbî adında bir oğlu olduğu ve oğlunun Ebû Muhammed Yûsuf b. Ebi'l-Ferec b. Cevzî'den dersler aldığı, 671/1272-73 yılında da vefat ettiği belirtilmektedir.¹³

alındığı eserlerle uyuşmamaktadır. Bk. Sarıkaya, "Ebû Firâs'ın Eseri Işığında Yezidiler Hakkında Bir Değerlendirme", 661-662.

⁸ İbn Nâsirüddin Şemseddin Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Kaysi ed-Dımaşkî, *Tavzihü'l-Müştebih fi Zabtı Esmâ'ir-Ruvâ ve Ensâbuhum ve Elkâbuhum ve Künâhum*, thk Muhammed Naîm el-Araksûsî, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993), 2/224.

⁹ Ebû Firâs Ubeydullah b. Şibl, *er-Red 'ale'r-Râfıza ve'l-Yezidiyye* (İstanbul: Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, 1617/2), 49b.

¹⁰ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 48/349; İbn Nâsirüddin, *et-Tavzih*, 2/224.

¹¹ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 48/349; İbn Nâsirüddin, *et-Tavzih*, 2/224 ve 9/160.

¹² Fuvatî'nin hocaları hakkında geniş bilgi için bk. Cengiz Tomar, "İbnü'l-Fuvatî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/48.

¹³ İbn Nâsirüddin, *et-Tavzih*, 2/224

Ebû Fîrâs'ın ölüm yılı olan 658/1260 tarihini düşündüğümüzde, onun, hayatlarının bir kısmını Bağdat civarında geçiren Seyfüddin el-Âmidî (ö. 631/1233)¹⁴ ve İbn Ebi'd-Dem (ö. 642/1244)¹⁵ gibi aynı yüzyılın makâlât müellifleriyle görüşüp görüşmediğine dair herhangi bir bilgi elde mevcut değildir. Ancak ölüm tarihleri göz önüne alındığında onun hem Âmidî ile hem de İbn Ebi'd-Dem ile görüşme ihtimalinin oldukça yüksek olduğunu söylemek mümkündür.

Ebû Firâs'ın aşağıda ele aldığımız *er-Red 'ale'r-Râfıda* adlı eserinde naklettiği bilgiler göz önüne alındığında onun Şâfi'î-Eş'arî olduğunu söylemek mümkün olmaktadır. Zira bu eserde Râfızî fırkaları ele aldığı kısmın hemen akabinde Ehl-i sünnet inancı adı altında Eş'arî inançlarını kısa bir özetle sunmakta ve İmâm Şâfi'î'den alıntılarda bulunmaktadır. Bu özetle en dikkat çeken husus ise imanın artması ve eksilmesi hususunda müellifin imanın artıp eksilebileceğini öne sürmesidir ki bu Eş'arîliğin görüşüdür.¹⁶

Kaynaklarda Ebû Firâs'a ait yalnızca üç eser adı zikredilmekte olup, bunlar *Feđâilü'l-Kur'an*, *eş-Şifâ'ü mine'd-Dâ'i* ve *Şemâilü'n-Nebiyyi'l-Kerîm* adlı eserlerdir. Dolayısıyla çalışmamıza konu olan *er-Red 'ale'r-Râfıda ve'l-Yezîdiyye* adlı eserinin adı kaynaklarda geçmemektedir.¹⁷

2. *er-Red 'ale'r-Râfıda ve'l-Yezîdiyye* Adlı Eseri

Adından da anlaşılacağı üzere Râfızilere ve Yezidilere reddiye mahiyetinde kaleme alınmış olan bu eserin yazma nüshası, ilk olarak İstanbul'da bulunan Köprülü Yazma Eser Kütüphanesinde Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonunda karşımıza çıkmaktadır. 1617/2 demirbaş numarasında kayıtlı bulunan bu yazma eser, 48a-124b varakları arasında yer almaktadır. Nohudi renk varaklar üzerine oldukça kötü bir nesih hattıyla 21 satır düzeninde istinsah edilmiştir. İstinsah tarihi kütüphane kataloglarında 725/1324-25 olarak kaydedilmiş olsa da, nüsha üzerinde bu tarihi belirten herhangi bir ibareye rastlanmamıştır. Eserin başındaki varakta ve mukaddime kısmında eserin

¹⁴ Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Emrullah Yüksel, "Seyfeddin Âmidî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/57-58.

¹⁵ Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Sabri Hizmetli, "İbn Ebû'd-Dem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/455-456.

¹⁶ Geniş bilgi için bk. Ebû Firâs, *er-Red 'ale'r-Râfıza*, 110b-111b.

¹⁷ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 48/349; İbn Nâsırüddin, *et-Tavzih*, 2/224.

adı *er-Red 'ale'r-Râfıda ve'l-Yezîdiyyeti'l-Muhâlifîn li'l-Milleti'l-İslâmiyyeti'l-Muhammediyye* olarak geçmektedir.¹⁸ Bu nüsha Hamdi Abdülmecid es-Selefi ve Tahsin İbrâhîm ed-Düskî tarafından 2015 yılında tahkik edilerek yayınlanmıştır.¹⁹

Aynı mücellerde ilk sırada 1a-47b varakları arasında Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshak el-İsfahânî'ye (ö. 430/1038) atfedilen *Kitâbü'l-İmâme* adlı bir başka eser mevcuttur. *er-Red 'ale'r-Râfıda ve'l-Yezîdiyye* adlı eserden sonra üçüncü sırada 125a-134b varakları arasında Ebû Hayyan Ali b. Muhammed et-Tevhidî'ye (ö. 380/990) atfedilen *Hadîsü's-Sakîfe* adlı eser; dördüncü sırada 135a-138b varakları arasında ise müellifi zikredilmeyen *Suâlü'l-Horasân li'l-İmâm Hasan b. Ali* adında bir başka eser mevcuttur.

Yukarıda da belirtildiği gibi klasik kaynaklarda *er-Red 'ale'r-Râfıda ve'l-Yezîdiyye*'nin Ebû Firâs'a aidiyeti hususunda herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Ancak bu hususta herhangi bir şüphe yoktur. Zira nüshanın girişinde, eserin adının hemen altında müellifin adı zikredilmektedir.²⁰ Buna ilaveten müellif eserin mukaddimesinde kendi adını zikretmeksizin Fırat nehri üzerindeki nahiyelerinden kendisine bir grup insanın geldiğini anlatırken kendisinin de aslen buralı olduğunu, burada doğduğunu ve burada yetiştiğini belirtmektedir.²¹ Bu bilgilerin tamamı genişçe değerlendirildiğinde, söz konusu eserin müellifinin kendisi olduğu ortaya çıkmaktadır.²²

Eser beş babdan müteşekkil olup birinci babda Kur'ân'ın fazileti ele alınmıştır. Kaynaklarda müellife atfedilen *Fedâilü'l-Kur'ân* adlı eserin bu bölümle herhangi bir alakasının olup olmadığı ise doğrusu merak konusudur. İkinci bab hulefâ-i râşidîn faziletlerine dairdir. "Fi'r-reddi 'ale'r-Râfıda" adlı üçüncü bab, Râfıziliğe reddiye olarak kaleme alınmıştır ki bu bölüm çalışmamızın konusunu teşkil etmektedir. Dördüncü bab ise Yezidiliğe reddiye olarak kaleme alınmıştır ancak içerikte bu başlık "fi'r-reddi 'ale'l-'Adeviyye ve'l-Yezîdiyye" şek-

¹⁸ Ebû Firâs, *er-Red 'ale'r-Râfıza*, 49a, 50a.

¹⁹ Ubeydullah b. Şibl b. Ebî Firâs el-Cübbî et-Taglibî, *er-Red 'ale'r-Râfıda ve'l-Yezîdiyyeti'l-Muhâlifîn li'l-Milleti'l-İslâmiyyeti'l-Muhammediyye*, thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi, Tahsin İbrâhîm ed-Düskî, (y.y.: y.y., 2015).

²⁰ Ebû Firâs, *er-Red 'ale'r-Râfıza*, 49a.

²¹ Ebû Firâs, *er-Red 'ale'r-Râfıza*, 49b.

²² Eserin kendisine aidiyeti hususunda ayrıca bk. Ubeydullah b. Şibl b. Ebî Firâs el-Cübbî et-Taglibî, *er-Red 'ale'r-Râfıda ve'l-Yezîdiyyeti'l-Muhâlifîn li'l-Milleti'l-İslâmiyyeti'l-Muhammediyye*, thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi, Tahsin İbrâhîm ed-Düskî, (y.y.: y.y., 2015), 6.

linde verilmiş, yani Yezîdiyye'nin yanı sıra 'Adeviyye de zikredilmiştir.²³ Son bab olan beşinci babda ise hulefâ-i raşidinden naklolunan kırk hadise yer verilmiştir.²⁴

Ebû Firâs eserinin girişinde, aslen Fırat bölgesinden olan Ehl-i sünnet salihlerinden bir cemaatin kendine vardığını ve bu bölgede şeytana uymaları sebebiyle yoldan çıkan, bid'at ve dalâlet peşinde koşan, birbirine muhalif itikadî görüşleri savunan insanların türediğini; bu insanların bir kısmının Râfıza ve Zeydiyye mezheplerinin, diğer bir kısmının ise 'Adeviyye ve Yezîdiyye'nin peşinden gittiklerini; kendilerinin ise bu sapkın görüşlü insanlara cevap vermekte zorlandıklarını belirtmektedir. Dolayısıyla kendi yanına gelen bu cemaatin ricası üzerine, bazı şüpheler ortaya atarak kendi itikatlarını bozan bu sapkın kişilere cevap sadedinde bir eser yazmasını rica ettiklerini belirten Ebû Firâs, onların talepleri üzerine bu eseri kaleme aldığını belirtmektedir. Dolayısıyla eserin kaleme alınma amacı, dönemin mezhebî-itikadî yapısı gereği toplumun ihtiyacına cevap verebilmek ve dolayısıyla Râfızilerin ve Yezidilerin düşüncelerini ortaya koymak suretiyle, Ehl-i sünnet itikadından ayrıştığı hususlar üzerinde durarak Ehl-i sünnet inancını savunmaktır.²⁵

3. Ebû Firâs'ın Râfızî Fırkaları Tasnifi ve Metodu

Makâlât türünde kaleme alınan eserlerin tasniflerini kapsamına göre "İslâm fırkalarının tamamını kapsayanlar", "hem İslâm fırkalarını hem de İslâm dışı dinleri ihtiva edenler" ve "sadece belli bir (veya birkaç) fırkayı kapsayanlar" olmak üzere üç kısımda ele almak mümkündür.²⁶ Yukarıda etraflıca ele alındığı gibi *er-Red 'ale'r-Râfıza ve'l-Yezîdiyye*, sadece Yezidiliği ve Râfıziliği konu edinen bir eserdir. Dolayısıyla müellifin Râfızilik kısmında yalnızca Râfızî fırkaları sıralaması hasebiyle, bu eser kapsamına göre değerlendirildiğine "sadece belli bir (veya birkaç) fırkayı kapsayan tasnifler" arasında zikredilmesi mümkündür. Ancak bu eser içerik bakımından sadece Râfıziler üzerine kaleme alınmadığı için salt Râfızilik veya Şiilik üzerine kaleme alınan makâlât türü eserlerden ayrılmaktadır. Örneğin, kapsamı bakımından bu tasnif türüne örnek olarak sayabileceğimiz, Hasan b. Müsa en-Nevbahtî'nin (ö. 310/922[?]) *Fıraku's-Şi'a'sı* ve Muhammed b. Hasan el-Kummi'nin (ö. 290/903) *Kitâbu'l-Makâlâtı*, yal-

²³ Ebû Firâs, *er-Red 'ale'r-Râfıza*, 112b.

²⁴ Ebû Firâs, *er-Red 'ale'r-Râfıza*, 50a.

²⁵ Geniş bilgi için bk. Ebû Firâs, *er-Red 'ale'r-Râfıza*, 49b-50a.

²⁶ Geniş bilgi için bk. Kadir Gömbeyaz, *İslâm Literatüründe İtikadî Fırka Tasnifleri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 80-95.

nızca Şia'yı konu edinmekte ve Şii fırkaları sıralamaktadır. Öte yandan bu iki müellifin Şia'ya aidiyetleri göz önüne alındığında, bu eserlerin ikisinin de içerden yazıldığı anlaşılmaktadır. *er-Red 'ale'r-Râfıda ve'l-Yezîdiyye* ise bu açıdan değerlendirildiğinde, müellifin ele alarak eleştirdiği her iki fırkanın dışında yer alması dikkate şayandır ki bu durum müellifin söz konusu iki fırkaya reddedici bir üslupla yaklaşmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla, Ebû Firâs, mezhebî aidiyet duygularıyla Ehl-i sünnet inancını savunduğu bu eserde Râfiziliği ve Râfizî fırkaları ele alırken ötekileştirici ve dışlayıcı bir dil kullanmaktan imtina etmemektedir. İslâm Mezhepleri Tarihi ilminde apolojetik tasnif olarak nitelendirilen bu tür tasnifleri içeren eserler, fırkaları tanımlayıcı bir üslupla ele almaktan öte, ötekileştirici bir tavırla tasvir ettiği için, araştırmacıların kendilerine temkinle yaklaşmasına neden olmaktadır. Zira deskriptif tasniflerde, amaç sadece olanı olduğu gibi resmetmek olup, ele alınan fırkaları yerme veya övme gayesi içerisinde girmemek esastır. Ötekileştirici bir üslupla, ait olunan fırkayı “nâciye” olarak sayıp, diğer fırkaları sert eleştirilerin, hakaretlerin hedefi haline getirerek onlara lânet okumak, her ne kadar İslâm Mezhepleri Tarihi klasiklerinin kaleme alınış amaçları arasında önemli bir etken olduğu gerçeğine muvafık olsa da, bu durum nakledilen bilgilere ihtiyatla yaklaşmayı gerekli kılmaktadır. Örnek vermek gerekirse bu eserde de müellifin Kâmilîyye'yi “melun” olarak nitelemesi; Albâiyye ve Nu'mâniyye gibi bazı fırkalara lânet okuması; Bâkiriyye'nin görüşlerini “ahmaklık” olarak nitelemesi,²⁷ tasnifinin apolojetik bir tasnif olduğunu ortaya koymaktadır.

Ebû Firâs, Râfizî fırkaların tasnifinde fırka merkezli bir tasnife gitmiş, Râfizîlikten ayrılan fırkaları bu fırkaların tali kollarını alt alta sıralayarak her bir fırka hakkında kısa kısa izahatlarda bulunmuştur.²⁸

Ebû Firâs, Râfizî fırkaları Keysâniyye, Zeydiyye, Bâkiriyye, Nâvusiyye, Eftahiyye, Şemtiyye, İsmâiliyye, Bâtîniyye, Müseviyye (Mufaddaliyye), İsnâ'âşeriyye ve Gulât olmak üzere 11 ana fırkaya ayırmıştır ki onun bu tasnifi oldukça ilginçtir.²⁹ Zira fırak literatüründe böyle bir tasnife rastlanmamaktadır. Bu tasnife en yakın tasniflerden biri olan Şehristânî'nin (ö. 548/1153) *el-Milel ve'n-nihâl*'indeki tasnifidir ki bu tasnifle Ebû Firâs'ın tasnifi arasında birtakım farklılıklar mevcuttur. Öncelikle Şehristânî “Râfıza” yerine “Şia” adını tercih etmiştir. Ancak Ebû Firâs tasnifinde Râfıza adını tercih etmiş, eserinde Şia

²⁷ Ebû Firâs, *er-Red 'ale'r-Râfıza*, 109a, 109b, 110a,

²⁸ Ebû Firâs, *er-Red 'ale'r-Râfıza*, 107b-110a.

²⁹ Geniş bilgi için ekte yer alan Tablo 1'e bakınız.

adını kullanmaktan imtina etmiştir.³⁰ Şehristânî ayrıca Şia'nın ana fırkalarını Keysâniyye, Zeydiyye, İmâmiyye, Gâliye ve Bâtıniyye (İsmâiliyye) olmak üzere 5'e ayırmıştır. Ebû Firâs ise Şehristânî gibi Keysâniyye, Zeydiyye, Bâtıniyye ve Gulât'ı ana fırkalar arasında sayarken, Şehristânî'nin İmâmiyye'nin alt kolu olarak sıraladığı Bâkiriyye, Nâvusiyye, Eftahiyye, Şümeytiyye, İsmâiliyye, Müseviyye (Mufaddaliyye) ve İsnâ'aşeriyye'yi Râvâfız'ın ana fırkaları arasında saymıştır.

Öte yandan Ebû Firâs bu tasnifte, fırak literatüründe Yahya b. Ebî Şümeyt'e (ö. 67/687) nispet edilen, genellikle İmâmiyye'nin alt kolları arasında sayılan Şümeytiyye'nin³¹ adını "Şemtıyye" olarak vermekte ve İbn Ebi's-Şemt'e nispet etmektedir.³²

Ebû Firâs, Ravâfız'ın ana fırkalarından ilki olarak saydığı Keysâniyye'nin alt kollarını Muhtâriyye, Hâşimiyye, Beyâniyye ve Rizâmiyye olmak üzere 4 fırkaya ayırmaktadır.³³ Bu taksim yine akla Eş'arî fırka tasnif geleneğinden Şehristânî ve Şemseddîn el-Âmulî'nin (ö. 753/1352) taksimini getirmektedir. Zira her ikisi de Şia'nın ana kolları arasında zikrettiği Keysâniyye'yi Muhtâriyye, Hâşimiyye, Beyâniyye ve Rizâmiyye olmak üzere 4 fırkaya ayırmaktadır. Ancak Âmulî'nin taksiminde Beyâniyye'nin adı Benâniyye olarak verilmektedir.³⁴

Ebû Firâs, Ravâfız'ın ikinci fırkası olarak addettiği Zeydiyye'yi ise, Cârudiyye, Selmâniyye ve Sâlihiyye olmak üzere 3'e ayırmaktadır³⁵ ki

³⁰ Ebû Firâs eserinde yalnızca Muhtâriyye'nin kurucusu Muhtar b. Ebî Ubeyd'den bahsederken onun Keysânî olmadan önce Şii olduğunu belirttiği yerde, "Râfızî" yerine "Şii" adını tercih etmiş, bunun haricinde eserinde Şia veya Şii gibi herhangi bir kelime kullanmamıştır. Bk. Ebû Firâs, *er-Red 'ale'r-Râfıza*, 108a.

³¹ Geniş bilgi için bk. Ebû Mansur Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, thk. Muhammed Osman el-Hasan, (Kahire: Mektebetü İbn Sînâ, t.s.), 62; Ebû'l-Muzaffer el-İsferâyîni, *et-Tabsîr fi'd-Dîn*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1983), 38; Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ebî Bekr Ahmed eş-Şehristânî, *el-Mîlel ve'n-Nihâl*, thk. Emir Ali Mihnâ, Ali Hasan Fâ'ûr, (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1993), 1/196; Fahrreddin er-Râzî, *İtikâdât Fıraku'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn* (Lübnan: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1982), 54; Sedreddinzâde eş-Şirvânî, *Tercümânü'l-Ümem* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Dârü'l-Mesnevî, 258/7), 77b; Mustafa Öz, "İmâmiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/208.

³² Ebû Firâs, *er-Red 'ale'r-Râfıza*, 109a.

³³ Geniş bilgi için Tablo 1'e bakınız.

³⁴ Âmulî'nin fırka tasnif tablosu için bk. Gömbeyaz, *İtikâdî Fırka Tasnifleri*, 288.

³⁵ Geniş bilgi için Tablo 1'e bakınız.

bu taksim de Abdülkâhir el-Bağdâdî (ö. 429/1037-38) (*Hadâiku'l-envâr*), Şehristânî, Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210), Seyfüddin el-Âmidî (ö. 631/1233) ve Şîrvânî'nin (ö. 1036/1627) taksimlerini akla getirmektedir.³⁶ Ancak Ebû Firâs, Zeydî fırkalardan ikincisini Selmân b. Cerîr'e nispet ederek "Selmâniyye" olarak isimlendirirken,³⁷ yukarıda isimleri zikredilen fırak müellifleri başta olmak üzere hemen hemen tüm kaynaklarda bu fırka Süleyman b. Cerîr'e (ö. 187/853'ten sonra) nispetle "Süleymâniyye" olarak isimlendirilmektedir.³⁸ Bu isimlendirmenin bir istinsah hatasından mütevellit olabileceği de akla gelmektedir. Ancak *er-Red 'ale'r-Râfıda ve'l-Yezidiyye*'nin ikinci bir nüshasının henüz tespit edilememiş olması bu hususta yorum yapmamızı güçleştirmektedir.

Öte yandan Âmidî, Bağdâdî ve Şîrvânî, Zeydî fırkalardan üçüncüsünün adını Sâlihiyye olarak değil de Betriyye olarak vermektedir³⁹ ki bu durumu Şehristânî'nin tasnifinde de görmek mümkündür. Zira Şehristânî, Sâlihiyye'yi diğer bir adı olan Betriyye ile vermektedir.⁴⁰ Aslında bu durum söz konusu fırkanın temsilcileri olan Hasan b. Sâlih (ö. 168/784-85) ve Ebter olarak anılan Kesîrünnevâ'yla (ö. 168/784-85) ilgili bir husustur. Bu fırka kaynaklarda Hasan b. Sâlih'e aidiyeti sebebiyle Sâlihiyye, Kesîrünnevâ'ya aidiyeti sebebiyle Betriyye/Bütriyye veya Ebteriyye olarak isimlendirilmektedir.⁴¹

Ebû Firâs, Râfızî fırkalar arasında on birinci sırada Gulât olarak isimlendirdiği Gâliye'yi ise Sebbâiyye, Kâmilîyye, 'Albâiyye, Muğîriyye, Mansûriyye, Hattâbiyye, Keyyâliyye, Hişâmiyye, Nu'mâniyye, Yûnusiyye ve Nusayriyye (İshâkiyye) olmak üzere 11 alt kola ayırmaktadır.⁴² Ebû Firâs'ın bu taksimi, Şehristânî'nin *el-Milel*

³⁶ Geniş bilgi için bk. eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, 1/179-189; Seyfüddin el-Âmidî, *Ebkâru'l-Efkâr fi Usûli'd-Dîn*, thk. Ahmed Muhammed el-Mehdi, (Kahire: Dârü'l-Kütübi ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2002), 5/70-71; eş-Şîrvânî, *Tercümânü'l-Ümem*, 77b; Gömbeyaz, *İtikadi Fırka Tasnifleri*, 289.

³⁷ Ebû Firâs, *er-Red 'ale'r-Râfıza*, 108b-109a.

³⁸ eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, 1/186-187; el-Âmidî, *Ebkâru'l-Efkâr*, 5/71; eş-Şîrvânî, *Tercümânü'l-Ümem*, 77b; Gömbeyaz, *İtikadi Fırka Tasnifleri*, 289. Hatta İbn Ebi'd-Dem de bu fırkayı "Süleymâniyye" olarak isimlendirmiştir. Geniş bilgi için bk. Şihâbüddin Ebû İshâk İbrâhîm b. Abdullah el-Hamedânî el-Hamevî eş-Şâfi'î İbn Ebi'd-Dem el-Hamevî, *el-Fıraku'l-İslâmiyye*, thk. Seyit Bahçivan, (Konya: Adal Ofset, 2007), 86.

³⁹ el-Âmidî, *Ebkâru'l-Efkâr*, 5/71; eş-Şîrvânî, *Tercümânü'l-Ümem*, 77b; Gömbeyaz, *İtikadi Fırka Tasnifleri*, 289.

⁴⁰ eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, 1/187.

⁴¹ Geniş bilgi için bk. Yusuf Gökâlp, "Zeydiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/330.

⁴² Geniş bilgi için Tablo 1'e bakınız.

ve'n-nihâl adlı eserindeki gâli fırkaların tasnifiyle aynıdır.⁴³ Öte yandan bu tasnif ile, Fahreddin er-Râzî'nin *Hadâiku'l-envâr*'daki tasnifi arasında ise önemli bir benzerlik söz konusudur. Râzî'nin bu taksiminde, üçüncü fırkanın adının 'Albâiyye'den farklı olarak 'Ulyâiyye olduğunu görmek mümkündür.⁴⁴ Yazım farklılığına/hatasına dayalı olarak ortaya çıkan bu durumları diğer bazı fırka isimlerinde de müşahede etmek mümkündür. Ayrıca bu fırka, mensuplarının Hz. Peygamber'e yönelttikleri eleştirileri sebebiyle "zem" kökünden türetilen "Zemmiyye, Zemîmiyye, Müzemmiyye, Zemîme" veya "Zâmiyye" gibi isimlerle de anılmaktadır.⁴⁵

Öte yandan Ebû Firâs'ın ve Şehristânî'nin onuncu sırada zikrettikleri Yûnusiyye'nin, Râzî'nin gâli fırkaların tasnifinde yer almaması ve bunun yerine on birinci sırada "Hulûliyye"nin bulunması da dikkate şayandır.⁴⁶ Dolayısıyla bu iki farklılığın haricinde Râzî'nin *Hadâiku'l-Envâr*'daki gâli fırkaların tasnifi ile Ebû Firâs'ın Şii-Gâli fırkaların tasnifi arasında herhangi bir farklılık söz konusu değildir.

Ebû Firâs'ın bu eserinin haricinde İslâm mezheplerinin tamamını kapsayan bir fırak risâlesi olup olmadığına dair elimizde herhangi bir bilgi mevcut değildir. Dolayısıyla tasnifinde 73 fırka hadisine bağlı kalıp kalmadığı hakkında net bir bilgi vermek güçtür. Zira müellif bu eserde yalnızca Yezîdiliğe ve Râfîzîliğe yer vermiştir. Râfîzî fırkaları ise, Keysâniyye'ye ait 4, Zeydiyye'ye ait 3, Galiye'ye ait ise 11 alt fırka zikredip, bu fırkaların haricinde alt kola ayırmadığı 8 ana Râfîzî fırka ismi vererek, sayıyı 26'ya tamamlamaktadır.

Öte yandan Ebû Firâs'ın taksiminin fırka tasnif geleneklerinden hangisi içerisinde değerlendirilebileceği hususunda kesin bir bilgi vermek mümkün değildir. Ancak, müellifin Râfîzî fırkaları taksiminde 73 şubeli Eş'arî fırka tasnif geleneğinin önemli temsilcilerinden biri olan ve müelliften sadece bir asır kadar önce yaşamış Şehristânî başta olmak üzere, bu gelenek içerisinde değerlendirebileceğimiz Fahreddin er-Râzî gibi bazı fırak âlimlerinden önemli ölçüde istifade ettiğini, özellikle *el-Milel ve'n-Nihâl*'i ana kaynak olarak kullandığını söylemek mümkündür. Zira eserin içeriği metodolojik açı-

⁴³ Ayrıntılı bilgi için bk. eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, 1/203-225.

⁴⁴ Râzî'nin *Hadâiku'l-envâr*'daki fırka tasnif şeması için bk. Gömbeyaz, *İtikadî Fırka Tasnifleri*, 289.

⁴⁵ Geniş bilgi için bk. Bağdâdî, *el-Fark*, 222; Âmidî, *Ebkâru'l-Efkâr*, 5/57; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, 1/206-207; Muhammed b. Hasan b. Mahlûf el-Eb-rekân, *Zikrû'l-Fırak* (İstanbul: Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Hafız Ahmed Paşa, 156/2), 195b-196a.

⁴⁶ Ebû Firâs, *er-Red 'ale'r-Râfıza*, 110a; eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, 1/220; Gömbeyaz, *İtikadî Fırka Tasnifleri*, 289.

dan değerlendirildiğinde, fırkalara dair yapılan açıklamaların Şehristâni'nin izahatlarının bir hulasâsından ibaret olduğu izlenimini vermesi bu duruma delil teşkil etmektedir.

Öte yandan yukarıda yaptığımız değerlendirmeler esnasında bazı hususlarda Şemseddin el-Âmulî'nin, diğer bazı hususlarda da Mehmed Emin Şirvânî'nin Şii fırkaların tasnifinin, Ebû Firâs'ın tasnifiyle bazı benzerlikler ihtiva ettiğine değinmiştik. Bu durumda söz konusu iki müellifin, Ebû Firâs'tan sonra yaşadıklarını göz önünde bulunduracak olursak, bu benzerliğin altında iki ihtimal mevcuttur. Bunlardan ilki Âmulî'nin Ebû Firâs'tan, Şirvânî'nin ise her ikisinden istifade edebileceği hususudur. İkincisi ise fırka tasnifinde, her üç müellifin tamamının, aynı veya benzer kaynaklardan istifade edebilecekleri hususudur ki bize göre bu yaklaşım daha isabetlidir.

4. Eserin Râfîzî Fırkalar Kısımının Tercümesi

4.1. Tercüme Metinde İzlenen Metot

Çalışmamızda tercüme edilen kısım, *er-Red 'ale'r-Râfıda ve'l-Yezidiyye* adlı eserin yalnızca Râfîzî fırkaların ele alındığı kısımdan ibarettir. Tercümede faydalanılan nüsha ise, birincil kaynak olması bakımından Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonunda yer alan yazma nüshadır. Dolayısıyla tercüme edilen kısımda söz konusu eserin tahkikli metni dikkate alınmamıştır. Tercüme metinde asıl nüshada yer almayan, ancak tercüme esnasında ibarelerin anlaşılmasına ve cümlelerin tamamlanmasına katkıda bulunacak olan her türlü açıklama parantez içerisinde zikredilmiştir.

Nüsha üzerinde yapılan bariz istinsah hataları, tercüme metinde düzeltilmiş ancak metne yapılan ilaveler parantez içerisinde verilererek, bu ilavelerin ana metinle karışması engellenmiştir. Ayrıca bu hususta dipnotlarda gerekli açıklamalar yapılmıştır. Fırka isimleri siyah punto ile yazılmış, her bir fırka adı, taksimine göre tarafımızca numaralandırılmış ancak bu numaralar ana metinle karışmaması için parantez içerisinde verilmiştir. Metinde yer alan âyet ve hadisler tahrîç edilerek dipnotlandırılmıştır. Nüsha üzerinde yapılan diğer istinsah hatalarına dair bilgiler dipnotlarda zikredilmiş, varak numaraları her bir varığın bitiminde köşeli parantez içerisinde verilmiştir.

4.2. *er-Red 'ale'r-Râfıda'nın Râfîzî Fırkalar Kısımının Tercümesi*

Râfıza çok sayıda fırkaya ayrılmış ve bu fırkalar zaman zaman birbirlerini lânetlemişlerdir. Bunlardan her biri yek diğerinin inşa ettiği hususları (yani savunduğu görüşleri) yıkacak ve nakzedecek kadar ileri gitmiştir.

(1.)⁴⁷ Keysâniyye: Keysâniyye, Hz. Ali aleyhisselâmın⁴⁸ kölesi olan Keysân'ın takipçileridir. Onlara göre din bir kişiye itaattan ibarettir ki onlar bununla imâmı kastederler. Onların bir kısmı bu zata, yani imâma, itaat derecesine ulaştıktan sonra farzları terk ederler. Onlar ayrıca [107b] ölümden sonra hulûl ve rec'atı da savunur; imâmın ilminin bütün ilimleri kuşattığına inanırlar.

(1.1.) Muhtâriyye: Muhtâriyye, Muhtar b. (Ebi)⁴⁹ Ubeyd'in takipçileridir. O daha önce Hâricî mezhebine mensuptu. Sonra Zübeyrî oldu.⁵⁰ Sonra Şii ve Keysânî oldu. O, Hz. Ali'nin ölümünden sonra imâmetin Muhammed b. el-Hanefiyye'ye geçmesi gerektiğini iddia etmiştir. O insanları çeşitli süslerle ve kamufle edilmiş yalanlarla, bâtil görüşlerle ve saçma sapan sözlerle kandırmıştır. Onun rezilliklerinden ve süslü işlerinden biri de şudur: “Yanında türlü türlü ziynetlerle bezenmiş ve ipekle süslenmiş bir kürsü bulundurur ve şöyle der: ‘İşte bu, müminlerin emiri Hz. Ali'den bize intikal etmiş hazinelerindedir. İsrailoğulları için ahid sandığı (tabut) ne ise bize göre bu kürsü odur.’ Bir grupla savaşırken onu getirip ön safa koyar ve savaşçılarını meleklerin balk (yılık) atları⁵¹ ile kendilerine yardım etmek üzere geldiğini iddia ederdi.” Onunla beraber olan bazı kişiler melekler hakkında Muhtâr ile istihza ederek şöyle diyordu:

“Benden Ebû İshak'a (şu haberi) ulaştır:

Güçlü ve alaca atlar gördüm.

⁴⁷ Metin üzerinde numaralandırma yer almamaktadır. Ancak hem firkaların sayısını görebilmek hem de birbirleriyle olan münasebetini anlayabilmek için, tercüme metnimizde fırka isimlerinin başlarına tarafımızca numaralar getirilmiştir.

⁴⁸ Bilindiği üzere İslâm ilim ve kültür geleneğinde, “aleyhisselâm” ifadesi genellikle melek adları ile Peygamber adlarından sonra kullanılır. Ancak müellif bu ifadeleri zaman zaman sahabe adlarından sonra kullanmıştır. Dolayısıyla tercüme metinde bu farklılığa dikkat çekmek için bu ifadeler tarafımızca olduğu gibi metne aktarılmıştır.

⁴⁹ Bu kelime nüsha üzerinde yer almamaktadır. İsimdeki bu eksikliğin giderilmesi için tarafımızca metne ilave edilmiştir. Ebû Firâs, *er-Red 'ale'r-Râfıza*, 108a.

⁵⁰ Müellif burada onun Abdullah b. Zübeyr'e intisap ettiğini kastetmektedir. Burada Zübeyrî olmak itikadi değil siyasi bir duruşu ifade etmektedir. Nitekim Abdullah b. Zübeyr, Kerbela sonrası Yezid'e karşı muhalefetin lideri konumuna gelmiş biridir. Muhtar'ın Zübeyrî oluşu Emevilere karşı Abdullah b. Zübeyr'in arkasındaki muhalefet safında yer alması anlamındadır. Geniş bilgi için bk. eş-Şehristânî, *el-Müel ve'n-Nihâl*, 1/171; Mustafa Öz, “Keysâniyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/362.

⁵¹ Buradaki ifade, “dört nala koşan yaban/yılık atları” anlamına gelmektedir.

Gözlerime sizin görmediğiniz şeyler gösterildi.

İkimiz de (bu sözün) yalan olduğunu biliyoruz.”

(1.2.) Hâşimiyye: Hâşimiyye Ebû Hâşim b. Muhammed b. el-Hanefiyye'ye tabi olanlardır. Bunlar imâmetin babası Muhammed İbnü'l-Hanefiyye'den sonra Ebû Hâşim'e geçmesi gerektiğini iddia etmişlerdir. Ebû Hâşim'in taraftarları, akıllarının enteresanlığı sebebiyle, ilginç görüşleriyle, kendi hevalarıyla (dine aykırı fikirleriyle) beş fırkaya ayrılmışlardır. Onlar, ruhların ister insan olsun ister hayvan olsun başka bir bedene intikal ettiğine (tenasüh) inanırlar. Sevap ve 'ikâbın ruhun kendisine intikal ettiği şahıslarda meydana geleceğine inanırlar. Kıyâmeti kabul ederler.⁵² Onlar ayrıca, kendi imâmlarının gaybın tamamına muttali olduğunu; imâmı bilen kişinin yiyip içmesinde herhangi bir sınırlama olmayacağını iddia ederler. Bunların haricinde birçok sapkın düşünceleri mevcuttur.

(1.3.) Beyâniyye: Beyâniyye, Beyân b. Sem'ân el-Hüzelî'nin⁵³ takipçileridir. Bunlar imâmetin Ebû Hâşim'den ona (yani Beyân'a) intikal ettiğine [108a] inanırlar. Hz. Ali'nin ilâhlığını iddia eden bu fırka Gulât'tandı. Onlar ayrıca gök gürültüsünün Hz. Ali'nin sesi, şimşegin ise onun tebessümü olduğunu iddia ederler. Beyân, Muhammed Bâkır'a bütün kendi sapkın görüşlerini ve cehaletini ifade eden bir mektup yazarak onu kendine inanmaya davet etmiştir. Ona "İslâm'a gir ki selâmette olasın!" demiştir. Bâkır ise mektubu getiren elçiye onu yemesini emretmiş, elçi de mektubu yiyince o anda ölmüştür.

(1.4.) Rizâmîyye: Rizâm'ın takipçileri olup, imâmeti Ebû Hâşim b. Muhammed b. el-Hanefiyye'ye, ondan sonra vasiyyet yoluyla Ali b. Abdullah b. Abbâs'a, ondan sonra Ebû Muhammed b. Ali'ye, ondan sonra da Ebû Müslim el-Horasânî'nin arkadaşı İbrâhîm el-İmâm'a nispet ederler. Bunlar ruhların tenasüh ettiğine inanırlar. Onlar "Din iki emirden ibarettir, bunlar 'imâmı bilmek' ve 'emaneti eda etmektir.'

⁵² Haşimiyye mensuplarının tenasüh görüşü sebebiyle kıyâmeti ve ahiret hallerini reddettikleri kaynaklarda bilinmektedir. Burada nüsha üzerinde ise bu görüşlerin tam aksine "وأفروا بالقيامة" ifadesi yer almaktadır. Burada fiilin "انكروا" şeklinde olabileceği ve istinsah hatasıyla bu hale dönüşebileceği ihtimaller arasındadır. Geniş bilgi için bk. eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, 1/174-176.

⁵³ Beyân b. Sem'ân'ın künyesi kaynaklarda "et-Temîmî, en-Nehdî ve el-Yemenî" olarak isimlendirilmiştir. Geniş bilgi için bk. eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, 1/174-176; Ebû'l-Hasen el-Eş'ârî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn: İlk Dönem İslâm Mezhepleri*, çev. Mehmet Dalkılıç ve Ömer Aydın, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005), 35. Beyâniyye ile ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Kummî ve Nevbahtî, *Şit Fırkalar*, çev. Hasan Onat v.d., (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004), 122; Hasan b. Mahlûf el-Ebrekân, *İslâm'da Fırkalar: Zikrû'l-Fırak*, thk. Ali Durmuş, (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2023), 93.

Her kim bunları eda ederse, kemâl mertebesine erişir ve ondan artık sorumluluk kalkar.” derler.

(2.) Zeydiyye: Zeydiyye, Zeyd b. Ali b. el-Hüseyin aleyhisselâma tabi olanlardır. Onlar imâmetin Fâtıma aleyhisselâmın oğlundan devam edeceğini öne sürmüşlerdir. İster Hz. Hasan’ın isterse de Hz. Hüseyin’in evladından olsun farketmez. Onlara göre Hz. Fâtıma’nın soyundan olduğu halde cesur, cömert ve âlim olan her kişi imâmet iddiasıyla zuhur ederse o imâm sayılır. Hatta onlara göre bu şartları taşıdığı halde iki farklı diyarda, iki farklı imâm ortaya çıksa dahi ikisine de itaat etmek gereklidir. Onlar aynı zamanda Hz. Ebû Bekir’in ve Hz. Ömer b. Hattâb’ın imâmetini de kabul ederler. Zeyd bu iki halifenin hakkını gözetir, faziletlerini ve öncelikli olması gerektiğini (yani Hz. Ali’den önce bu makamda bulunmaları gerektiğini) bilir. Ancak ona göre Hz. Ali onların ikisinden üstündü. Ehl-i Küfe (Küfe Şiileri) ve Şîa onun Hz Ebû Bekir ve Hz. Ömer’den teberrî etmediğini görünce, onu reddettiler. Bu sebeple onlar (Şiiler) “Râfıza” olarak isimlendirildi. Zeydiyye kendi içinde üç fırkaya ayrıldı:

(2.1.) Cârüdiyye: Ebû Cârüd’un takipçileridir.

Selmâniyye⁵⁴ ve Sâlihiyye.

(2.2.) Selmâniyye: Selmân b. Cerîr’in takipçileridir. Onlar imâmetin halk arasında şûrâ ile olması gerektiğini iddia ederlerdi. Bu nedenle Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer’in -r.anhümâ- [108b] imâmetlerini, halkın kendilerini seçmesi sebebiyle câiz görürler. Onlar ayrıca Râfıza’yı iki görüşü sebebiyle kınamışlardır ki bunlardan biri “rec’at” diğeri ise “takiyye”dir.

(2.3.) Sâlihiyye: el-Hasan b. Sâlih’in takipçileridir. İmâmet hakkındaki iddiaları Selmâniyye’nin iddiaları gibidir. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in imâmetini sahih olduğunu öne sürmüşlerdir. Onlar ayrıca Hz. Ali’nin Hz. Ömer’e ve Ebû Bekir’e kendi rızasıyla, bilerek ve isteyerek biat ettiğini; onların da müminlerin emirinin (Hz. Ali’nin) razı olduğu hususa razı olduklarını iddia ederler. Ancak Hz. Osman hakkında tevakkuf ederler.

(3.) Bâkriyye: Bunlar Râfızî ve Ca’ferî olup Ebû Ca’fer Muhammed el-Bâkır b. Ca’fer es-Sâdık aleyhisselâmın takipçileridir. Ca’fer es-Sâdık aleyhisselâm rec’at, tenâsüh ve hulûl gibi onların (Râfızîlerin) ahmaklıklarını yasaklamıştır.

⁵⁴ Bu fırka adı literatürde Süleymâniyye olarak geçmekte ve Süleymân b. Cerîr’e nispet edilmektedir. Geniş bilgi için bk. eş-Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihâl*, 1/186-187; el-Âmidî, *Ebkârü’l-Efkâr*, 5/71; eş-Şîrvânî, *Tercümânü’l-Ümem*, 77b; İbn Ebi’d-Dem, *el-Fıraku’l-İslâmiyye*, 86.

(4.) Nâvusiyye: Nâvusiyye, “Nâvus” adlı bir zâtın takipçileridir.

(5.) Eftahiyye: Bunlar imâmetin Ca’fer es-Sâdık’tan onun oğlu Abdullah el-Eftah’a intikal ettiğini öne sürmektedirler. Abdullah el-Eftah ise İsmâil’in anasından ve babasından olan (yani anne baba bir olan) kardeşidir.

(6.) Şemtiyye:⁵⁵ Şemtiyye İbn Ebi’s-Şemt’in takipçileridir.

(7.) İsmâiliyye: Bunlar **Vâkıfe** olarak da bilinirler.

(8.) Bâtıniyye: Mülhid olan Bâtıniyye onlardandır (Râfızilerdendir). Onlar Allah’ın haram kıldığı hususları helâl kılar; onlar imâmın nassa dayalı olarak İsmâil b. Cafer olduğunu öne sürerler.

(9.) Müseviyye ve Mufaddaliyye: Müseviyye ve Mufaddaliyye de onlardandır (Râfızilerdendir). Bunlar imâmetin Mûsâ b. Ca’fer’in hakkı olduğunu iddia ederler. Fakat Mûsâ b. Ca’fer’in takipçileri imâm hakkında ihtilafa düşmüştür. Bazısı onun öldüğünü iddia ederken bazısı onun ölmediğini öne sürmüştür.

(10.) İsnâ’aşeriyye: İmâmları hususunda aralarındaki ihtilaflar oldukça fazladır ki bunları burada açıklamak uzun sürer. Aynı şekilde beklenen imâmın kim olduğu hususunda da aralarında ihtilaf vardır. İmâmların -aleyhisselâm- sayısı on ikidir. İmâmiyye’ye göre imâmlar şöyledir: el-Murtazâ -ki o müminlerin emiri Hz. Ali aleyhisselâmdır-, el-Müctebâ -ki o Hasan aleyhisselâmdır-, eş-Şehid -ki o Hüseyin aleyhisselâmdır-, es-Seccâd -ki o Ali b. Hüseyin Zeyne’l-Âbidin’dir-, onun oğlu el-Bâkır -ki o Muhammed’dir-, onun oğlu es-Sâdık -ki o Ca’fer’dir-, onun oğlu el-Kâzım [109a] -ki o Mûsâ b. Ca’fer’dir-, er-Rızâ -ki o onun oğlu Ali’dir-, et-Takî ez-Zekî el-Hüccetü’l-Kâimi’l-muntazar -bunların tamamına ve temiz olan atalarına salât-ü selâm olsun-.

(10.) Gulât: Bunlar çok sayıda fırkaya ayrılmışlardır. Onlar din-den çıkmışlar, İslâm’dan ve müslümanlardan ayrı düşmüşlerdir. Hz. Ali hakkında aşırıya gitmişler ve onu ilâh edinmişlerdir.

(10.1.) Sebâiyye: Bunlar Hz. Ali zamanında yaşayan bir Yahudi olan Abdullah b. Sebe’nin takipçileridir. Bu şahsın İslâm’a girdiği iddiası doğru değildir. Zira onun maksadı ümmeti sapkınlığa sürüklemektir ki o ilk gâli iddialara sahip olan ve sahabeye küfreden kişiydi.

⁵⁵ Nüsha üzerinde sehven Semtiyye olarak yazılmıştır. Ancak cümlenin devamında mezhebin reisinin adı Şemtiyye olarak yazıldığı için, müstensihinin mezhep adını yazarken ش harfinin yerine sehven س harfi yazdığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle fırka adı tarafımızca düzeltilmiştir. Öte yandan Mezhepler Tarihi klasiklerinde bu fırka adı “Şümeytiyye” olarak geçmekte ve Yahya b. Ebi Şümeyt’e nispet edilmektedir. Geniş bilgi için bk. eş-Şehristânî, *el-Müel ve’n-Nihâl*, 1/196.

Müminlerin emiri Hz. Ali onu Medâyin'e sürdü. Zira o Hz. Ali'nin ilâh olduğunu iddia ediyordu. Rec'at ve gaybet fikrini ortaya atan ilk oydu. "Hz. Ali öldürülmemiştir, o bulutların arasındadır, gök gürültüsü onun sesidir, şimşek ise onun kamçısıdır." derdi.

(10.2.) Kâmilîyye: Ebû Kâmil'in takipçileridir. Bu lânetliler, sahabeyi Hz. Ali'ye biatı terk etmesi sebebiyle tekfir ederler. Sonra aynı şekilde hakkını aramadığı gerekçesiyle Hz. Ali'ye de söverler. Hakkını aramayıp oturması hususunda onun özrünü reddederler. Ebû Kâmil aynı şekilde ruh göçünü ve hulûl görüşünü savunurdu.

(10.3.) 'Albâiyye: 'Albâ⁵⁶ el-Esedî'nin takipçileridir. Esedî, Hz. Ali'yi Hz. Peygamber'den üstün tutar. O -Allah onu ve onun gibi düşünenleri kahretsin- Hz. Peygamber'in insanları Hz. Ali'ye davet etmesi için gönderildiğini, ancak onun (Hz. Peygamber'in) insanları Hz. Ali'ye değil kendine davet ettiğini iddia etti. Onun bir takım kötü sözleri vardır ki onları zikretmeye değmez. Allah'ın lâneti onun ve onun dalâlete sürüklediği herkesin üzerine olsun.

(10.4.) Mugîriyye: Mugîre b. Sa'îd el-İclî'nin takipçileridir. Onlar Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn'den sonra imâmetin Resûlullah'ın Medine'sinde isyan eden Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye b. Abdullah b. el-Hasan b. el-Hasan'a intikal ettiğini öne sürdü.⁵⁷ Ayrıca onun ölmediğini ve halen hayatta olduğunu, onun kelâm sıfatına sahip olduğunu ancak hiçbir âkil varlığın onunla konuşamayacağını ve onu tasavvur edemeyeceğini iddia etmiştir. Sonra o, teşbih hususunda Allah Teâlâ hakkında büyük iftiralar içeren kabul edilemez birtakım iddialarda bulundu. Onun küfür ve dalâlette birçok fırkaya ayrılan [109b] takipçileri vardır.

(10.5.) Mansûriyye: Mansûriyye, Ebû Mansûr el-İclî'nin takipçileridir. O kendisini Ebû Ca'fer İbn Muhammed el-Bâkır'a nispet etti. Ebû Ca'fer onu kovunca, Ebû Mansûr ondan uzaklaştı ve kendi

⁵⁶ Nüsha üzerinde bu şahsın adı "Albân" olarak zikredilmiştir. Oysa kaynaklarda bu isim "Albâ el-Esedî" olarak geçmektedir. Burada yer alan nun harfinin ('Albâ[n]) bir istinsah hatası olabileceği de ihtimal dahilindedir. Zira müellifin nüsha üzerinde belirttiği fırka adında bu harf yoktur. Geniş bilgi için bk. eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, 1/206-207.

⁵⁷ Yazma eser üzerinde bu cümle şöyledir: *زعم أن الإمامة بعد محمد بن علي بن الحسن الخارج بمدنية الرسول الله صلى الله عليه وسلم.*

Görüldüğü gibi nüsha üzerindeki bu cümlede bazı eksiklikler mevcuttur. İmâmetin kimden sonra kime intikal ettiği bilgisi net değildir. Dolayısıyla bu cümle diğer makâlât türü eserlerde yer alan bilgilere dayanarak şöyle tashih edilerek tercüme edilmiştir:

زعم أن الإمامة بعد محمد بن علي بن الحسين إلى محمد النفس الزكية ابن عبد الله بن الحسن بن الحسن الخارج بمدنية الرسول الله صلى الله عليه وسلم.

imâmlığını iddia ederek insanları kendisine davet etti. Sözlerinde birçok karışıklıklar mevcuttur ki bunları burada zikretmem gereksizdir. “Cennet kendisiyle dost olunmamız hususunda bize emredilen bir adamdır, cehennem ise kendisine karşı durmamız hususunda bize emredilen bir adamdır. Kendisinden kaçınmamız hususunda emrolduğumuz kişi ise imâmın hasmıdır. Kendisiyle dost olmamız hususunda emrolduğumuz kişi ise imâmdir.” sözleri onun karmakarışık olan iddialarından bir kısmıdır.

(10.6.) Hattâbiyye: Bunlar Ebü'l-Hattâb b. Ebî Zeynep el-Ecda'ın müntesipleridir. O kendisini Ebû Abdullah Ca'fer (b. Muhammed)⁵⁸ es-Sâdık'a nispet etmiştir. es-Sâdık onu yanından kovunca, ondan teberri etmiş ve insanları kendi imâmetine davet etmeye başlamıştır. Onun birçok kötü sözleri vardır ki bu kitabı onun bu çirkin sözlerini zikretmekten tenzih ederiz.

(10.7.) Keyyâliyye: Bunlar Muhammed el-Keyyâl'in⁵⁹ takipçileridir. Onun öyle sözleri vardır ki bunları akıl hastanesinde zincire vurulmuş deliler dahi dile getirmez.

(10.8.) Hişâmiyye: Bunlar iki Hişâm'ın takipçileridir: Teşbih hususundaki görüşlerin sahibi Hişâm b. el-Hakem ve teşbih hususunda Hişâm b. el-Hakem'in yolundan giden Hişâm b. Sâlim el-Cevâlikî. Hişâm b. el-Hakem Şîa kelâmcılarından. Hz. Ali hakkında aşırıya gitmiş ve “O kendisine taat vacip olan bir ilâhtır.” demiştir.

(10.9.) Nu'mâniyye: Bunlar Muhammed b. Nu'mân'ın takipçileridir. Muhammed b. Nu'mân ise teşbih ve teccime yönelmiştir. Fîllerinin çirkinliği sebebiyle Allah onu ve onun gibileri kahretsin.

(10.10.) Yûnusiyye: Bunlar Yûnus b. Abdurrahman el-Kummî'nin takipçileridir. O da Şîa'dan teşbih görüşünü savunanlardandır (Yani Şîa Müşebbihe'sindendir).

(10.11.) Nusayriyye ve İshâkiyye: Nusayriyye ve İshâkiyye de onlardandır (Râfızilerdendir). Onlar Hz. Ali hakkında aşırıya gidenlerdir. Onların görüşlerinin tamamı açıkça küfür ve dalâlete dayanmakta, Hz. Ali'nin ilâhlığını iddia etmektedirler.

Müslümanların mezhep fırkalarının farklılığı hakkında bidat, dalâlet, sapkınlık ve kargaşa ehlinin görüşlerini dikkatli inceleyenler, [110a] Râfıza fırkasının, diğer fırkaların tamamında dağınık halde yer alan bütün bid'atları benimsemiş olduğunu görürler.

⁵⁸ Nûsha üzerinde bu ifade düşmüştür. Ancak ismin tamamlanması için bu ifade metne tarafımızca ilave edilmiştir. Bu hususta geniş bilgi için bk. eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, 1/210-212.

⁵⁹ Bu isim kaynaklarda “Ahmed el-Keyyâl” olarak geçmektedir. Geniş bilgi için bk. eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, 1/212-216.

Nitekim içlerinde Müşebbihe'nin ve Kaderiyye'nin fikirlerini benimseyenler olduğu gibi, Kur'an-ı Mecid'in mahlûk olduğunu iddia edenler ve diğer bidatları benimseyenler de vardır.

Onlara verdiği musibetten bizi afiyette kılan; Hz. Peygamber'in ashâbına ve ümmetin salihlerine karşı kalplerini dolduran kin, nefret ve düşmanlıktan kalbimizi temiz kılan; akidemizi ümmetin selef-i sâlihinin akidesi kılan Allah'a hamdolsun.

Bu akide şöyledir:

Allah Teala'nın bir ve tek olduğuna, biricik ve samed olduğuna; doğmamış ve doğurulmamış olduğuna, hiç kimsenin O'na denk olmadığına, kadim ve ezeli olduğuna, varlığının başı ve sonu olmadığına, O'nun bir cisim olmadığına, düşüncenin O'nu tasavvur edemeyeceğine, hudûs emarelerinden münezzehe olduğuna, bütün muhdeslerden kıdem sıfatıyla ayrıştığına, kitabında ve Peygamberinin lisanında kendisini nitelediği sıfatlar ile muttasıf olduğuna, Vâcib (hükümünde bulunan) O'nu tanıma ve isimlendirme işinde aklın bir yeri olmadığına ve bunu ancak O'nun tarafından gelen bir lütufla bildiğimize itikad etmemizdir.

O; bütün iştirilenleri iştirilen (es-semî'), bütün görülenleri gören (el-basîr), bütün güç yetirilenlere güç yetiren (el-kâdir), bütün bilinenleri bilen (el-âlim), bütün mahlûkâtı yaratan (el-hâlık) ve yoktan var eden (el-bârî) ve bütün mahlûkâta suret veren (el-musavvir), bütün muhdesâtı ve irade edilenleri irade eden (el-mürîd), hayat sahibi olan (el-hayy), fânî olmayan (ed-dâim), varlığının sonu olmayan (el-bâkî), konuşabilen (el-mütekellem), bütün mahlûkâta hüküm ve hikmet sahibi olandır (el-hakîm).

O'ndan başka ilâh yoktur, O'nun dışında bir rab yoktur. O'nun herhangi bir ortağı ve yardımcısı, benzeri ve dengi, rakibi, zıttı ve destekçisi yoktur. Eşi ve çocuğu olmaktan beridir, kendisinde eksiklik ve bozukluk bulunan şeylerden münezzehtir. Mahlûkâtı yaratmadan önce takdir edilecekleri takdir etmiş ve kıyamete kadar olacak işleri tamamlamıştır. Bütün yaratılmışlarda ancak O'nun irade ve hükmü, takdir edip karar kıldığı şey gerçekleşir. Her yaratılmışta bulunan amel, eser, rızık, ecel, hayır (iyilik), şer (kötülük), fayda, zarar, taat, günah, hidâyet veya dalâlet O'nun kazasıyla ve kaderi ile gerçekleşir. İlmi bunları kuşatmış, Kitabı onları sayıp dökmüş ve meşîyyeti bunlara işlemiştir. Kulları için hiçbir şey O'na vâcib değildir. [110b] Mükâfat verdiği lütufluyla mükâfat vermiş, azap ettiğine de adaletiyle azap etmiştir.

Hız. Muhammed'i bütün yaratılmışlara (peygamber olarak) göndermiştir. O'nunla peygamberliği sona erdirmiştir. Şeriatı ile şeriatına aykırı olan şeriatları neshetmiştir. Bütün yaratılmışların ona karşı koymakta âciz kaldığı Kur'an-ı Azîz'i O'nun (resûlünün) doğruluğunu

ve nübüvvetini gösteren bir mucize kılmıştır. Bunu; ayın (ikiye) yarılması, yağmur yağdırması, bir zararı ortadan kaldırması, parmakları arasından su fişkırması, elindeki çakıl taşlarını tespih etmesi, hayvanların onunla konuşması, kuru hurma kütüğünün ona ağlaması ve yaygınlık kazanmış diğer mucizeler gibi kendisinde meydana gelip elinden ortaya çıkan karşı konulmaz burhanlar ve apaçık deliller ile desteklemiştir.

Biz imanın; akıl, söz ve amel olduğuna, taatle arttığına ve günahla azaldığına inanıyoruz.

Nitekim Allah Teâlâ “Doğru yolu bulanlara gelince, (Allah) onların hidayetini arttırır.”⁶⁰ buyurmuştur.

Artma, ancak bir eksiklikten sonra gerçekleşir. Allah şöyle buyurmuştur:

“...bu onların ancak imanlarını ve teslimiyet duygularını arttırdı.”⁶¹

“Kendilerine Allah’ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını arttırır.”⁶²

Ve imanın arttığına delalet eden daha nice ayetler...

Akıl, Allah’ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve haber verilen her şeyi tasdik etmektir. Söz, yalnızca Allah’ın Rab olduğuna ve Peygamber’inin peygamberliğine şahadet etmektir. Amel, şeriatin getirdiği söze, yapılacak işlere (fiil) ve terk edilmesi gereken işlere tutunmaktır.

İslâm beş temel üzerine bina edilmiştir: “Allah’tan başka ilâh olmadığına, O’nun bir ortağı bulunmadığına ve Hz. Muhammed’in O’nun kulu ve elçisi olduğuna şahadet etmek; namaz kılmak, zekât vermek, ramazan ayı orucunu tutmak, güç yetirilirse hacctir.”

Kur’an Allah’ın kelâmıdır ve nasıl okunup tilavet edilirse edilsin, nasıl yazılsa yazılsın ve nasıl ezberlenirse ezberlesin mahlûk değildir. Hâdis ve muhdes değildir.

Hz. Muhammed’in ümmetinin en faziletlisi muhâcir ve ensardan (oluşan) ashâbıdır. Onların en faziletlisi Hz. Peygamber’in onlar için cennetle müjdelediği on sahabidir. Bunlar Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Talha, Zübeyr, Sa’d, Said, Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve Abdurrahman [111a] b. Avf’tır. Bunların da içinde en faziletli olanı ismi ilk zikredilendir.

⁶⁰ Muhammed 47/17

⁶¹ el-Ahzâb 33/22.

⁶² el-Enfâl 8/2.

Resûlullah'ın ehl-i beytinin üstünlüğünü ve hakkını kabul ediyoruz. Onlara salât ve selâm olsun.

Hız. Peygamberin eşlerinin haklarını kabul ediyoruz. Bütün sahabe için bağışlanma diliyoruz, onların iyiliklerini anıyoruz ve aralarında meydana gelen hadiseler hakkında tevakkuf ediyoruz.

Kabir azâbının ve nimetinin varlığına, Münker ve Nekir meleklerinin görüleceğine ve onların sorguya çekeceğine ve kendilerine cevap verileceğine iman ediyoruz.

Öldükten sonra dirilişe (ba's), cennet ve cehenneme, hesaba, sırata, mizana, cennet ve cehennem hâl-i hazırda yaratılmış olduğuna, Allah'ın kullarından bu iki yere kimlerin gireceğini bildiğine iman ediyoruz.

(Kevser) havzının varlığına, Hız. Peygamber'in şefaatine iman ediyoruz.

Kıyamet günü iman ve tevhid ehlinin Allah Teala'yı göreceğine (ru'yetullah) iman ediyoruz. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

“Oysa o gün bir kısım yüzler Rablerine bakarak mutlulukla parılayacaktır.”⁶³

Kıyamet günü Allah Teala'nın görülmesi hususu Hız. Peygamber'e sorulduğunda, o sahabeye “Siz bulutsuz bir öğle vakti güneşi görebilmek için hiç birbirinizle itişip kakışır mısınız (sıkışır mısınız)?” diye sormuştur. Ashâb: “Hayır.” deyince Resûlullah onlara “Peki yine bulutsuz bir gecede dolunayı görebilmek için hiç birbirinizle itişip kakışır mısınız?” diye sormuştur. Ashâb yine: “Hayır” diye cevap verince, bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurmuştur: “İşte güneşi ve ayı görmek için itişip kakışmadığınız (sıkışmadığınız) gibi kıyamet günü Allah'ı görmek için de itişip kakışmayacaksınız.”⁶⁴

Bu akidede yer alan her kelime için kitap ve sünnetten açık deliller vardır. Bunları yalnızca hatalı olanlar inkâr eder, yalnızca inat edenler reddederler.

Biz “Sıfatlar hakkındaki âyetlere ve sıfatlar hakkındaki rivâyetlere iman ediyor, bunları te'vil etmeden, inkâr etmeden ve teşbihe gitmeden tasdik ediyoruz; geldiği gibi kabul ediyoruz.” deriz.

⁶³ el-Kıyamet 75/22-23.

⁶⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim Cu'fi Buhârî, *Sahîh-i Buhârî* (İstanbul: y.y., t.y.), 6204, 6573, 7000, 7437; Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nisaburi Müslim b. el-Haccac, *Sahîh-i Müslim* (Kahire: y.y., 1331), 469. Diğer varyantları için ayrıca bk. Buhârî, *Sahîh*, 4305, 4581; Müslim, *Sahîh*, 472.

İmâm- Şafî'î'ye sıfat âyetleri ve rivâyetleri hakkında sorulunca "Ben, Allah katından gelene Allah'ın irade ettiği şekliyle iman ediyorum. Resûlullah'tan gelene Resûlullah'ın irade ettiği şekliyle iman ediyorum." demiştir.

Sıfat âyetleri ve sıfat rivâyetleri hakkında ve onları geldiği gibi kabul etmek hususunda Allah Teala'nın buyurduğu gibi söylüyoruz:

"O'na benzer hiçbir şey yoktur. O her şeyi işitir, her şeyi görür."⁶⁵
[111b]

Sonuç

er-Red 'ale'r-Râfıda ve'l-Yezîdiyye, VII/XIII. yüzyılda Irak coğrafyasında Fırat nehri nahiyelerinde zuhur eden Yezîdilik ve Râfızîlik gibi Ehl-i sünnet dışı akımların bölge halkının inançlarına verdiği zararı asgariye indirmek amacıyla Ebû Firâs tarafından kaleme alınmıştır. Eserin Râfızîlikle ilgili olan kısmında yer alan Râfızî fırkalar kısmı çalışmamızın konusunu teşkil etmiştir. Yalnızca Râfızîliği ve Yezîdiliği konu edinmesi bakımından bu eserin Râfızî fırkaları tasnifi, kapsamına göre tasnifler arasında "sadece belli bir veya birkaç fırkayı kapsayan tasnifler" arasında yer almıştır. Eser, Ehl-i sünnet inancı adı altında Şafî'î-Eşarî inançlarını savunma amacıyla kaleme alındığı için, Râfızî fırkaların tasnifinde tarafsız ve nesnel bir üsluba sahip olmadığı, dolayısıyla apolojetik tasnifler arasında yer aldığı anlaşılmıştır. Fırka merkezli bir tasnifle müellif Râfızî fırkaları Keysâniyye, Zeydiyye, Bâkırıyye, Nâvusiyye, Eftahiyye, Şemtiyye, İsmâliyye, Bâtıniyye, Müseviyye (Mufaddaliyye), İsnâ aşeriyye ve Gulât olmak üzere 11 ana fırkaya ayırmış; ardından Keysâniyye'yi Muhtâriyye, Hâşimiyye, Beyâniyye ve Rizâmiyye olmak üzere 4 alt fırkaya; Zeydiyye'yi ise, Cârudiyye, Selmâniyye ve Sâlihiyye olmak üzere 3 alt fırkaya Gâliyye'yi ise Sebbâiyye, Kâmiliyye, 'Albâiyye, Muğiriyye, Mansûriyye, Hattâbiyye, Keyyâliyye, Hişâmiyye, Nu'mâniyye, Yûnusiyye ve Nusayriyye (İshâkiyye) olmak üzere 11 alt fırkaya ayırmıştır. Böylece toplamda 26 Râfızî fırka sıralamıştır. Sıraladığı Râfızî fırkaların hem tasnifinde hem de içeriğinde Ebû Firâs'a Şehristânî'nin önemli ölçüde kaynaklık ettiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla Ebû Firâs'ın bu tasnifinin Eş'arî fırka tasnif geleneğinden önemli ölçüde etkilendiği ispat edilmiştir.

Öte yandan Ebû Firâs'ın *er-Red 'ale'r-Râfıda ve'l-Yezîdiyye* adlı eserinin, kendisiyle aynı yüzyılda ve kısa bir dönem de olsa aynı coğrafyada yaşayan İbn Ebi'd-Dem ve Seyfeddin el-Âmidî gibi fırak müelliflerinin makâlât türü eserlerinin gölgesinde kaldığı ve bu nedenle pek bilinmediği ve tanınmadığı ortadadır. İslâm fırkalarının tamamını

⁶⁵ eş-Şûrâ 42/11.

ele alan fırak edebiyatına dair eserler kadar olmasa da, dönemin meseleleriyle iç içe olarak kaleme alınan *er-Red 'ale'r-Râfıda ve'l-Yezîdiyye* adlı eserin özellikle de “Râfîzî fırkalar” kısmının, sahada çalışmalarda bulunan araştırmacıların kayıtsız kalamayacağı bir kaynak olduğu ortaya konulmuştur.

Kaynakça

- el-Âmidî, Seyfüddîn. *Ebkâru'l-Efkâr fî Usûli'd-Dîn*. thk. Ahmed Muhammed el-Mehdî. 5 cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübi ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2002.
- el-Bağdâdî, Ebû Mansur Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed. *el-Fark beyne'l-Fırak*. thk. Muhammed Osman el-Hasan. Kahire: Mektebetü İbn Sînâ, t.s..
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim Cu'fî. *Sahîh-i Buhârî*. 8 cilt. İstanbul: y.y., t.y..
- Bulut, Halil İbrahim. “Mehmet Şerefettin Yaltkaya ve Yezidiler Başlıklı Makalesi Tahlil Değerlendirme ve Sadeleştirme”. *e-Makâlât* 10/1, 1-50.
- ed-Dürî, Abdülazîz. “Bağdat (Genel Bakış)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/425-433. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- el-Ebrekân, Hasan b. Mahlûf. *İslâm'da Fırkalar: Zikrû'l-Fırak*, thk. Ali Durmuş. Ankara: İlahiyât Yayınları, 2023.
- Ebû Firâs, Ubeydullah b. Şibl. *er-Red 'ale'r-Râfıza ve'l-Yezîdiyye*. İstanbul: Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, 1617/2.
- el-Eş'arî, Ebû'l-Hasen. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn: İlk Dönem İslâm Mezhepleri*, çev. Mehmet Dalkılıç ve Ömer Aydın. İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2005.
- Gökalp, Yusuf. “Zeydiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/328-223. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Gömbeyaz, Kadir. *İslâm Literatüründe İtikadi Fırka Tasnifleri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Hizmetli, Sabri. “İbn Ebü'd-Dem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/455-456. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- İbn Ebi'd-Dem, Şihâbüddin Ebû İshâk İbrâhim b. Abdullâh el-Hamedânî el-Hamevî eş-Şâfi'î el-Hamevî. *el-Fıraku'l-İslâmiyye*. thk. Seyit Bahçivan. Konya: Adal Ofset, 2007.
- İbn Mahlûf, Muhammed b. Hasan el-Ebrekân. *Zikrû'l-Fırak*. İstanbul: Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Hafız Ahmed Paşa, 156/2.

- İbn Nâsirüddin, Şemseddin Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Kaysî ed-Dımaşkî. *Tavzîhü'l-Müştebih fi Zabtî Esmâ'ir-Ruvâ ve Ensâbuhum ve Elkâbuhum ve Künâhum*. Thk. Muhammed Naîm el-Araksûsî. 10 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.
- el-İsferâyînî, Ebü'l-Muzaffer. *et-Tabsîr fi'd-Dîn*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1983.
- Kummî ve Nevbahtî. *Şû Fırkalar*. çev. Hasan Onat v.d.. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004.
- Müslim b. el-Haccac, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nisaburi. *Sahîh-i Müslim*. 5 cilt. Kahire: y.y., 1331.
- Öz, Mustafa. "İmâmiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/207-209. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Öz, Mustafa. "Keysâniyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/362-363. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- er-Râzî, Fahrüddin. *İ'tikâdât Fıraku'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1982.
- Sarıkaya, M. Saffet. "Ebü Firâs'ın Eseri Işığında Yezidiler Hakkında Bir Değerlendirme". *Mardin Artuklu Üniversitesi Uluslararası Midyat Sempozyumu 7-9 Ekim 2011 Sempozyum Bildirileri*. ed. İbrahim Özcoşar. 661-670. (Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2012).
- Sarıkaya, M. Saffet. "Güneydoğu Anadolu'da Görülen Gâli Fırkaların Bektâşilikle İlişkisi". *Dinî Araştırmalar* 12 (2009), 235-251.
- eş-Şehristânî, Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ebî Bekr Ahmed. *el-Milel ve'n-Nihâl*. thk. Emir Ali Mihnâ ve Ali Hasan Fâ'ür. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993.
- eş-Şirvânî, Sedreddinzâde. *Tercümânü'l-Ümem*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Dâru'l-Mesnevî, 258/7.
- et-Taglibî, Ubeydullah b. Şibl b. Ebî Firâs el-Cübbî. *er-Red 'ale'r-Râfîda ve'l-Yezidiyyeti'l-Muhâlifîn li'l-Milleti'l-İslâmiyyeti'l-Muhammediyye*. thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi. Tahsin İbrâhim ed-Düskî. y.y.: y.y., 2015.
- Tomar, Cengiz. "İbnü'l-Fuvatî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/47-49. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Yaltkaya, Mehmet Şerefettin. "Yezidiler". *İstanbul Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası [DİFM]* 1/3 (1926), 1-29.
- Yaltkaya, Mehmet Şerefettin. "Yezidiler". *İstanbul Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası [DİFM]* 1/4 (1926), 273-275.
- Yüksel, Emrullah. "Seyfeddin Âmidî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/57-58. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

ez-Zehebi, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Târîhü'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhir ve'l-A'lâm. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. 53 cilt. Beyrût: Dâru'l-Kitâbu'l-Arabî, 1999.*

Tablo 1: Ebû Firâs'a Göre Râfîzî Fırkaların Tasnifi

Ebû Firâs'a Göre Râfîzî Fırkaların Tasnif Tablosu		
Râfîzî Ana Fırkalar	Tâli Fırkalar	Fırka Sayısı
1. Keysâniyye		4
	1.1. Muhtâriyye	
	1.2. Hâşimiyye	
	1.3. Beyâniyye	
	1.4. Rizâmiyye	
2. Zeydiyye		3
	2.1. Cârudiyye	
	2.2. Selmâniyye	
	2.3. Sâlihiyye	
3. Bâkiriyye		1
4. Nâvusiyye		1
5. Eftahiyye		1
6. Şemtiyye (Şümeytiyye)		1
7. İsmâiliyye		1
8. Bâtıniyye		1
9. Müseviyye Mufaddaliyye		1
10. İsnâ aşeriyye		1
11. Gulât		11
	11.1. Sebbâiyye	
	11.2. Kâmiyye	
	11.3. 'Albâiyye	
	11.4. Mugîriyye	
	11.5. Mansûriyye	
	11.6. Hattâbiyye	
	11.7. Keyyâliyye	
	11.8. Hişâmiyye	
	11.9. Nu'mâniyye	
	11.10. Yûnusiyye	
	11.11. Nusayriyye İshâkiyye	
Toplam Fırka Sayısı		26

Extended Summary

After the Prophet Mohammed, Muslims were divided into various, sects due to their various political and belief problems. Over time, these sects began to struggle with each other to expand their beliefs and spread their creeds. This situation led the scholars of the sect to write various works in order to legitimize the views of their own sects and to criticize other schools. In these books, authors generally considered their own sects as *fırqa al-nājiye* and rejected the other sects. These works have led to the formation of a literature of *fıraq* (sects) over time.

The book called *al-Rad 'alā al-Rāfiḍa ve al-Yazīdiyya*, which is discussed in this article, was written in the middle of the 13th century in the Baghdad region in order to defend the Ahl al-Sunnah belief and respond to the members of sects such as Yazīdism and Rāfizism that continued their existence in this region in the mentioned century. Therefore, this book is an important work that can be partially considered within the literature of *fıraq* (sects). The main reason that led us to this study is that no study has been done on the part of this work related to the Rāfizī sects, a copy of which is in the Koprulu Manuscript Library in Istanbul.

The information conveyed in the sources about Abu Firās is quite limited. In the sources, his full name is Abu Firās Ubeyd Allah b. Shibl b. Jamīl b. Mahfuz b. Sheddād Ibn al-Jubbi al-Taglibī al-Hitī, and it is stated that he lived in the middle of the 13th century in a place called al-Jubba within the borders of Hittite, around the Euphrates river in Baghdad. Abu Firās, who grew up in this region by taking lessons from the scholars of period, worked as a teacher in a madrasah. It is mentioned in the sources that he devoted himself to *ribat* after the occupation of Baghdad by the Mongols in 656/1258 and that he died two years later, at the end of 658 Hijri (in the 1260 AD). In the introduction part of his book, Abu Firās states that a group of Ahl al-Sunnah righteous people living in the Euphrates region came to him and that the members of Rāfiza, Zaydiyya, 'Adawiyya and Yazīdiyya, who emerged with views opposing the Ahl al-Sunnah in their own country, harmed the people's faith; he stated that they had difficulty in responding to these perverted people.

Therefore, Ebu Firās wrote this book, upon the request of this group that came to him, to reveal the beliefs of the Rāfizis and Yazīdis, and to defend the Ahl al-Sunnah belief by emphasizing the issues on which these two sects differ from the Ahl al-Sunnah belief. In our study, first of all, Rāfizī sects of Abu Firās classification method was examined and analyzed; then this part which deals with the Rāfizī

sects, was translated. As can be understood from the purpose of writing the work, Abu Firas preferred an apologetic classification and tried to marginalize the Rāfizī sects in this book. On the other hand he used a sect-centered classification in classifying the sects and gave information about the sub-sects of each sect by listing them one under the other.

Abu Firās divided the Rāfizī sects into 11 main sects: Kaysaniyya, Bāqiriyya, Nāvusiyya, Aftahiyya, Shamtiyya, Ismāiliyya, Bātiniyya, Musaviyya (Mufaddaliyya), Isnā‘asheriyya and Gulāt. Although his classification is similar to Shahrastānī’s classification, Abu Firās listed Bāqiriyya, Nāvusiyya, Aftahiyya, Shumaytiyya, Ismāiliyya, Musaviyya (Mufaddaliyya), Isnā‘asheriyya, which Shahrastānī counted as sub-sects of Imāmiyya, among the main sects. Abu Firās divides the sub-sects of Kaysāniyya, which he counts as the first of Ravāfiz’s main sects, into 4 sects: Muhtāriyya, Hāshimiyya, Bayāniyya and Rizāmiyya. This division is of Shahrastānī and Shams al-Dīn al-Amulī. Abu Firās divides Zaydiyya, which he considers as the second sects of Ravāfiz, into 3: Jārudiyya, Salmāniyya and Sālihiyya. Abu Firās divides Gāliyya, which he named Gulāt in the eleventh place among the Rāfizī sects, into 11 sub-sects: Sabbāiyya, Kāmiliyya, ‘Albāiyya, Mugīriyya, Mansuriyya, Hattābiyya, Keyyāliyya, Hishāmiyya, Nu‘māniyya, Yunusiyya ve Nusayriyya (İshāqiyya). This division of Abu Firās is the same as the classification of the main sects in Shahrastānī’s work called *al-Milal ve al-Nihāl*.

Abu Firās first listed 11 main Rāfizī sects, then divided Kaysāniyya into 4, Zaydiyya into 3 and Gulāt into 11; thus he listing a total of 26 Rāfizī sects with the 4+3+1+1+1+1+1+1+1+1+1 formula. As a result, although it is not as much as the works on sects literature that deal with all Islamic sects, it has been revealed that this book is called *al-Rad alā al-Rāfiḍa ve al-Yazīdiyya* and especially the “Rāfizī sects” section, is a source that researchers working in the field can.